

СВІТОВИЙ ДОСВІД РОЗРОБКИ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ, ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ З КРЕДИТНИМ БУМОМ

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні відбувається стрімке розширення банківського кредитування приватного сектора. Цей процес чітко позначився вже на початку десятиріччя і нині набрав ще більших темпів. У 2000-2005 рр. обсяг кредитів у реальному вираженні в середньому зростає приблизно на 46 % щорічно. Винятком був 2004 рік, у якому відбулося зменшення реального зростання кредитів до 32,4 %. Проте в 2005 році це зменшення було компенсовано значним зростанням – до 60,9 %, тобто були надані кредити, “відкладені” через політичні події кінця 2004 року (рис. 1). В результаті значно підвищилося співвідношення щодо ВВП обсягів кредитів для приватного сектора, яке становило в 2005 році 33,5 % порівняно з більш низькими показниками 2000 року – 11,3 %.

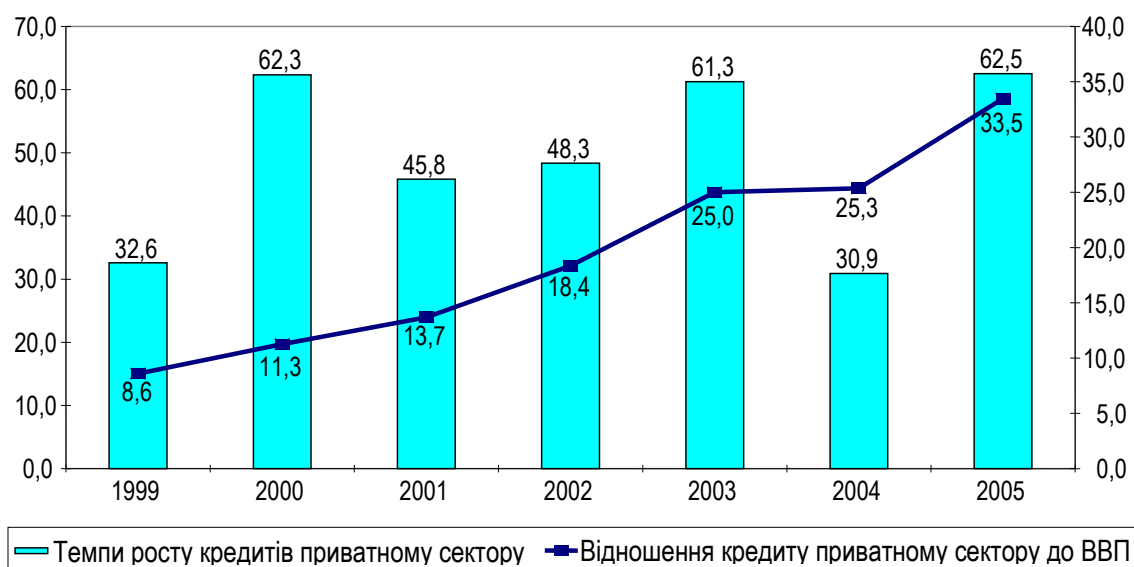

Рис. 1. Кредити приватному сектору: темпи зростання (права шкала) і відсоток ВВП (ліва шкала) за 2000-2005 рр.

Джерело: www.bank.gov.ua

Динаміка зростання кредитів приватному сектору може бути результатом нормального і очікуваного збільшення глибини фінансового ринку внаслідок розвитку ринкової економіки в Україні, підготовки вступу до СОТ і наближення до ЄС.

За цих умов зростання обсягів кредитування може значною мірою поглинатися за рахунок попиту на грошові кошти. З боку попиту – розширення кредиту підкріплюється очікуваннями більш високих доходів. З боку пропозиції –

стрімкому зростанню обсягів кредитування за останні два роки сприяли банки з іноземним капіталом, що прийшли на Україну. Хоча звичайно їх частка в банківському секторі незначна, проте вони відіграють значну роль.

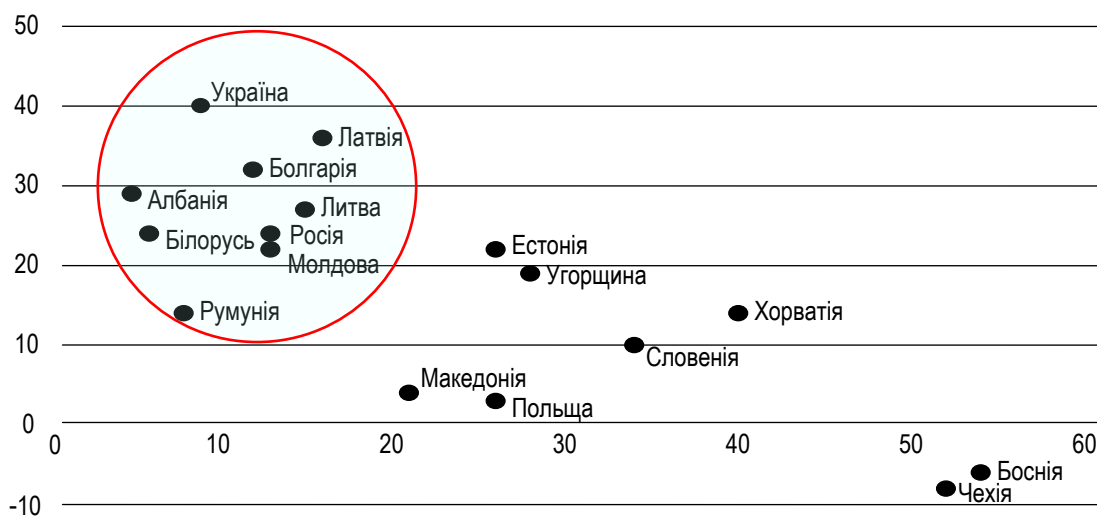
Метою статті є вивчення світового досвіду розробки політики управління ризиками, пов'язаними з кредитним бумом.

Виклад основного матеріалу. Розширення кредиту з відносно низького рівня фінансового посередництва підтверджує гіпотезу про “надолужування темпів” (рис. 2) [2]. Наприклад, в Україні відношення кредитів приватному сектору до ВВП у 1999 р. становило 8,6 %, а збільшення реальних темпів зростання кредитів приватному сектору за 1999-2004 рр. склало майже 40 %, як і в країнах, які демонстрували швидке зростання з низьких початкових рівнів (Болгарія, Молдова і Румунія) [2].

Дійсно, в Україні, як і в більшості країн Центрально-Східної Європи, де спостерігалися найвищі темпи зростання кредитів приватному сектору, відношення кредиту до ВВП було нижче середнього показника по групі (22 %), в порівнянні з середнім показником у більш ніж 100 % ВВП для 15 країн, які першими вступили до ЄС [2].

Проте не можна стверджувати, що швидке розширення кредитування в Україні є небезпечним. Досвід фінансових криз нагадує нам про те, що неправильне уявлення про ризики і неадекватні заходи щодо управління ними, або їх відсутність, можуть мати негативні наслідки для країни.

Тому виникає питання – чи є підстави хвилюватися через кредитний бум в Україні? Не можна однозначно сказати, що стрімке зростання обсягів кредитування в Україні є результатом подолання відставання, оскільки структурні зміни, які відбулись в економіці останнім часом, ускладнюють розрахунок рівня кредитування, який відповідає темпам економічного зростання.

Кредити приватному сектору (до ВВП), 1999 р.

Рис. 2. Темпи зростання кредитів приватному сектору в 2000-2004 рр.

Джерело: Hilbers, Otker-Robe and Pazarbasioglu (2005)

Головний предмет для занепокоєння полягає в тому, що цей процес може бути пов'язаний із значними ризиками як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівні.

Так, на макроекономічному рівні стрімке зростання обсягів кредитування в Україні було однією з причин зростання імпорту і збільшення дефіциту рахунку поточних операцій. Також не слід забувати, що зростання імпорту, в свою чергу, гальмує зростання виробництва, знижує пропозицію товарів на внутрішньому ринку.

Погіршення зовнішнього сальдо може посилити політичний тиск, спрямований на девальвацію національної валюти. При реалізації такого сценарію, враховуючи значну доларизацію економіки, збільшаться курсові ризики. Це підвищить ризики, пов'язані із зовнішніми приватними запозиченнями. Девальвація призведе до знецінення українських активів та негативно вплине на інвестиційний імідж України, який останнім часом мав позитивну тенденцію, що, в свою чергу, призведе до зниження зацікавленості іноземних інвесторів. Низький рівень заощаджень в Україні свідчить про значну залежність від готовності іноземних інвесторів фінансувати її дефіцит. В умовах негативного сальдо для України це дуже важливо.

Це багато в чому нагадує досвід інших країн ЄС, де надмірний оптимізм відносно майбутніх доходів від перевищення експорту над імпортом призвів до різкого зростання вартісної оцінки активів і бурхливого припливу капіталу, що дозволило компаніям і населенню займати і витратити позикові кошти [4].

Що стосується мікроекономічного (фінансового) рівня, то важливим є питання, чи зможуть системи банківського нагляду за кредитними ризиками в Україні справитися з потенційним кредитним бумом. Також слід звернути увагу на те, що в Україні процес розширення кредиту при зростанні кредитних ризиків супроводжується зниженням рівня достатності капіталу з 20,7 до 14,2 % за 2002-2006 рр.

Про збільшення ризиків в банківському секторі свідчить наступне. На сьогодні структура банківського кредитування за видами економічної діяльності не відповідає їх частці в прирості ВВП України. Зберігається негативна тенденція зростання співвідношення кредитів до власного капіталу підприємств реального сектора та зменшення відношення високоліквідних активів до отриманих кредитів. Зменшення частки оборотного капіталу внутрішнього походження у структурі оборотного капіталу підприємств може ускладнити їх здатність ефективно виконувати свої кредитні зобов'язання перед банківським сектором.

У 2005 році, порівняно з 2004 роком, ризик галузевої концентрації кредитів майже не змінився. Знизилася частка кредитів у сферу торгівлі – з 41,8 до 39,9 %, при одночасному зростанні частки кредитів у сільське господарство – з 7,2 до 7,5 %, у будівництво – з 3,6 до 5,4 %. Частка кредитів у промисловість залишилась на рівні початку 2005 року (32,7 %).

Отже, найвищий рівень концентрації кредитів усе ще зосереджений у сфері торгівлі. Така ситуація підвищує залежність банків від можливих різких коливань цінової кон'юнктури та фінансового стану боржників цієї сфери діяльності. Відсутність збільшення частки кредитів у промисловість свідчить про недостатнє кредитування банками реального сектора економіки. Зростання обсягів

кредитування будівництва несе в собі прихований ризик неповернення кредитів у разі “падіння” цін на житло.

Не відбувається різких змін рівня ризику концентрації залучених коштів від одного контрагента, проте він залишається досить високим. Значна концентрація залучених коштів від одного кредитора в іноземних банках пов’язана головним чином з отриманням ними основної маси ресурсів від материнських банків.

Збільшився вплив валютних ризиків, оскільки частка кредитів в іноземній валюті складає близько 50 % сукупних вимог банків за кредитами, наданими в економіку України. За останні три роки ця тенденція зростає (рис. 3).

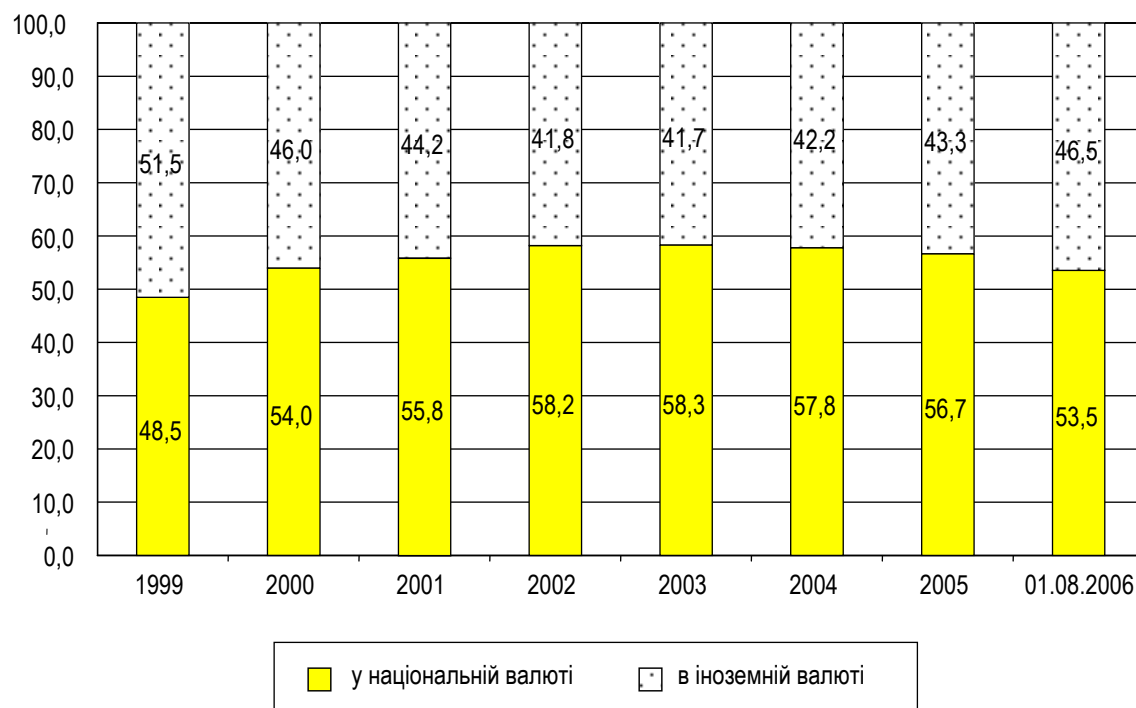

Рис. 3. Структура вимог банків за кредитами, наданими в економіку України за видами валют, 1999-2006 рр.

Джерело: www.bank.gov.ua

Сьогодні в Україні кредити все більше фінансуються не тільки за рахунок депозитів, а й за рахунок інших видів зобов’язань, причому банки розширюють кредитування шляхом збільшення зовнішніх запозичень. Несподівано різке зменшення процентної маржі, як наслідок більш жорсткої конкуренції, може призвести до зниження прибутковості банків, що, в свою чергу, може негативно вплинути на стабільність банківської системи.

На жаль, в Україні, як і в більшості країн, пруденційні індикатори, які сьогодні використовуються органами нагляду, не завжди вказують на наявність значної нестабільності в банківській системі. Багато з них не дають можливості заздалегідь передбачити негативні явища.

Макроекономічні і фінансові ризики тісно взаємопов’язані. З одного боку, макроекономічна нестабільність сприятиме виникненню фінансової нестабільності. З іншого боку, фінансова нестабільність може сприяти виникненню макроекономічних дисбалансів, оскільки ринки у відповідь коригують свої інвестиційні портфелі, включаючи активи в іноземних валютах. Таким чином, відповідні заходи економічної політики повинні включати

поєднання як макроекономічних, так і заходів нагляду, спрямованих на подолання ризиків обох видів.

Досвід країн Центральної та Східної Європи свідчить про існування різних варіантів підходів до розробки економічної політики впливу на розширення кредиту, починаючи з добре відомих заходів грошово-кредитної і фіскальної політики і закінчуючи не так широко обговорюваними, проте не менш важливими, заходами політики нагляду і пруденційними нормами. Останні можуть використовуватися для підвищення стійкості фінансової системи по відношенню до негативних наслідків розширення кредиту [3].

Так, першим етапом розробки політики щодо впливу на розширення кредиту є визначення видів можливих ризиків для макроекономічної і фінансової стабільності, пов'язаних із зростанням кредитування. Цей процес включає моніторинг і аналіз даних за характеристиками позичальників, цілями кредиту, термінами і періодами фіксації процентної ставки, валютою деномінації, а також за іншими параметрами, зокрема наявністю заставного забезпечення і джерел фінансування.

Проведення такої комплексної оцінки дозволяє визначити, чи є темпи зростання кредиту приводом для хвилювання і які заходи необхідно здійснити для відповідного реагування. Додатково при цьому необхідно розглядати макроекономічні і структурні чинники, включаючи наявність макроекономічних дисбалансів, надійність і стійкість фінансової системи, якість і дієвість систем регулювання і нагляду, структуру фінансової системи і фінансовий стан позичальників. Дуже важливими є дані бюджетних обстежень населення і балансових звітів корпоративного сектора. Маючи цю інформацію, можна виявити основні ризики, пов'язані з процесом зростання кредиту (табл. 1).

Види ризиків, які залежать від факторів розширення кредиту*

Фактори ризиків	Види ризиків, пов'язаних із розширенням кредиту
Швидкість зростання кредиту	- кредитний ризик (внаслідок незадовільної оцінки позик, обмежених можливостей моніторингу і оцінки ризиків); - макроризики
Основні постачальники кредиту (наприклад, іноземні або вітчизняні банки)	- кредитний ризик (у зв'язку з агресивними стратегіями кредитування); - макроризики
Основні позичальники (наприклад, домашні господарства або корпоративний сектор)	- кредитний ризик (наприклад, чутливість потенціалу погашення корпоративних позик до зміни економічної ситуації); - макроризики (вірогідний вплив позик на рахунок поточних операцій); - ринкові ризики (чутливість до змін економічної діяльності і цін)
Секторна концентрація позик / структура кредиту (наприклад, іпотеки, споживацькі товари тривалого користування, інвестиції)	- кредитний ризик (пов'язаний, наприклад, з концентрацією і вартістю заставного забезпечення іпотеки); - макроризики (наприклад, вплив на рахунок поточних операцій у разі споживацьких / інвестиційних позик); - ринкові ризики (наприклад, чутливість до цін на нерухомість)
Валютна структура курсового ризику, пов'язаного з позиками	- прямий (за рахунок чистих відкритих позицій банків) і непрямий (у зв'язку з позичальниками) вплив валютного ризику
Терміни погашення позик	- ризики, пов'язані з термінами погашення / ризики неліквідності (більш довгострокові позики, що фінансуються за рахунок більш короткострокового запозичення банків)
Джерела кредиту	- валютний ризик (позики, що фінансуються за рахунок банківського запозичення); - ризики, пов'язані з термінами погашення (більш тривалі терміни погашення активів, ніж зобов'язань); - макроризики (пов'язані із залежністю від настрою ринків)

* Джерело: Hilbers, Otker-Robe and Pazarbasioglu (2005)

На другому етапі розробки політики щодо впливу на розширення кредиту визначається набір заходів щодо управління пов'язаними з ним ризиками. У світовій практиці існують декілька варіантів політики:

- заходи макроекономічної політики;
- пруденційні заходи;
- заходи нагляду / моніторингу;
- заходи щодо розвитку ринку;
- адміністративні заходи;
- сприяння поглибленню розуміння ризиків [3].

Заходи макроекономічної політики включають фіскальні і грошово-кредитні заходи та заходи курсової політики. На ефективність їх застосування безумовно впливають особливості економічного розвитку країни.

Наприклад, безперешкодний рух іноземного капіталу обмежує можливість ефективного використання грошово-кредитної політики, особливо якщо в країні діє режим прив'язки валютного курсу, оскільки підвищення процентних ставок,

звичайно, викликає приплив іноземного капіталу, який може ще більше прискорити зростання грошової маси і кредиту.

Відносно високий рівень “євроізації” / “доларизації” економіки країни також послаблює дії грошово-кредитної політики, що ускладнює вплив на розмір відсотків за кредитами шляхом зміни ставок у рамках грошово-кредитної політики.

Якщо в країні вже проводилась жорстка фіскальна політика, може не бути можливості для використання фіскальних заходів. Проте в тих випадках, коли швидке зростання кредитів є результатом непослідовної політики (наприклад, поєднання заходів грошово-кредитної і валютної політики, що створює враження про низький курсовий ризик і тим самим стимулює надмірне запозичення в іноземній валюті; або значні бюджетні стимули для іпотечних позик), оптимальним заходом буде усунення цих диспропорцій і зниження зазначених стимулів.

До пруденційних заходів і заходів у сфері нагляду належать:

- більш високі / диференційовані вимоги відносно капіталу;
- більш жорстка / диференційована класифікація позик і правил щодо резервів на покриття втрат за позиками;
- зростання резервів на покриття втрат за позиками;
- більш жорсткі правила щодо заставного забезпечення;
- вимоги щодо концентрації кредитів;
- підвищення обмежень на чисті відкриті валютні позиції;
- нормативи та інструкції щодо невідповідності термінів погашення кредитів і депозитів;
- підвищення вимог до розкриття інформації банками щодо управління ризиками і внутрішнього контролю;
- більш ретельна перевірка і нагляд за потенційно проблемними банками;
- періодичне проведення стрес-тестів;
- періодичний моніторинг / обстеження банків і клієнтського ризику;
- підвищення координації в нагляді за банками і небанківськими фінансовими установами;
- покращення обміну інформацією між органами нагляду.

При застосуванні цих заходів основне питання полягає в тому, чи можуть пруденційні норми і політика в сфері нагляду замінити заходи грошово-кредитної і фіскальної політики для стримування зростання кредитів у випадках, коли традиційні інструменти економічної політики є неефективними.

На думку фахівців МВФ, пруденційні норми і заходи політики в сфері нагляду слід використовувати тоді, коли існує ризик для фінансової стабільності або коли є можливість привести діючу в країні систему пруденційних норм і заходів політики в сфері нагляду у відповідність з міжнародною практикою [1, 2]. При цьому за умов відсутності виваженої фіскальної політики або внаслідок стимулювання зростання кредиту заходами грошово-кредитної і фіскальної політики, вплив пруденційних заходів є обмеженим. Це може призвести до спроб учасників ринку обійти пруденційні заходи за рахунок перенесення операцій кредитування і запозичення до установ, не охоплених системою регулювання (наприклад, збільшення обсягів кредитування не через банки, а через кредитні

спілки). Тому ефективна реалізація заходів пруденційного і банківського нагляду вимагає дієвої координації між органами нагляду за банками і небанківськими фінансовими установами. Отже, важливо усунути лазівки, які можуть використовуватися для ухилення від дотримання вимог.

Заходи пруденційної політики повинні розглядатися тільки в рамках комплексного пакету заходів, спрямованих на вирішення проблем, пов'язаних зі стрімким зростанням кредитування. Крім того, оскільки ці заходи покликані забезпечувати надійну практику кредитування і підтримку стійкості банківської системи по відношенню до негативних шоків, їх не слід послаблювати автоматично за умов зниження загрози розширення кредитів для макроекономічної стабільності.

Україна, як і Боснія, Болгарія, Румунія, Сербія, Хорватія і Естонія, запровадила посилення регулювання і нагляду, а в Польщі додатково були проведені заходи щодо зміцнення системи управління ризиками з боку банків та скореговані вимоги достатності капіталу з урахуванням курсового ризику.

Заходи щодо розвитку ринку передбачають розвиток ринків цінних паперів для зменшення залежності від банківського кредиту і підвищення диверсифікації ризиків. Не менш важливим є розвиток ринку похідних інструментів, за допомогою якого можливо здійснювати хеджування кредитів та регулювання проблемних активів. До заходів щодо розвитку ринку також належить покращення культури кредитування, що передбачає розвиток кредитних бюро і кредитних реєстрів, які допомагатимуть банкам в оцінці якості позичальників, підвищенні захисту прав кредитора, підвищенні стандартів банківського і корпоративного обліку.

Адміністративні заходи полягають у запровадженні:

- загальних або індивідуальних лімітів на кредити банкам;
- додаткових резервних вимог відповідно до зростання обсягів кредитів;
- податків на фінансове посередництво;
- обмеження на імпорт;
- контролю за потоками капіталу, наприклад:
 - контроль за іноземними позиками банків і / чи клієнтів банків,
 - встановлення резервних вимог до національної та іноземної валюти.

Такі заходи можуть бути корисними, якщо ринки не реагують належним чином на підвищення ризику (за умов, якщо інші заходи не діють). Проте адміністративні заходи повинні розглядатися лише як останні і тимчасові заходи, оскільки вони можуть призвести до непередбачуваних і небажаних побічних ефектів. Насамперед, це стосується стабільності фінансової системи, для забезпечення якої вони призначені.

Деякі країни Центральної та Східної Європи в умовах різкого зростання обсягів кредитування застосовували адміністративні заходи. Так, у Болгарії було запроваджено додаткові резервні вимоги для банків, рівень кредиту яких був вище встановленого. У Хорватії у випадках, коли кредитний портфель був вище встановленого рівня зростання кредиту, були введені додаткові резерви на зовнішні запозичення поряд із введенням обов'язкової купівлі цінних паперів центрального банку за ставками, нижче ринкових [2].

Поглиблення розуміння ризиків. У випадках, коли існує вірогідність неадекватної оцінки ризику учасниками ринку, важливо проводити заходи, які сприяють більш глибокому розумінню ризиків, включаючи інформаційні кампанії, спрямовані проти надмірного запозичення і надмірного кредитування. Подібні заходи проводилися в Польщі. Це особливо стосується запозичень в іноземній валюті, коли курсові ризики для позичальників, які не хеджували свої позиції, можуть легко перетворитися на кредитні ризики для банків.

Висновки. Стрімке зростання кредитування в Україні безумовно відображає процес подолання відставання у сфері фінансового посередництва з низьких рівнів до рівнів, характерних для ринкової економіки.

Проте навіть при переході до нового рівня розвитку фінансової системи, процес розширення кредиту може набути незбалансованого характеру і, за відсутності належного управління, може бути пов'язаний із значними ризиками.

Для того, щоб скористатися перевагами зростання кредитування одночасно управляючи ризиками, необхідно здійснювати заходи економічної політики, які спрямовані на обмеження уразливості реального і фінансового секторів.

Одним їх ключових елементів оцінки розміру ризику є створення комплексних інформаційних систем, які дозволяють регулярно здійснювати моніторинг і аналіз динаміки кредитування.

Необхідно і надалі посилювати систему пруденційного і банківського нагляду за умов координації між органами нагляду за банками і небанківськими фінансовими установами для підвищення стійкості фінансової системи проти негативних наслідків зростання кредиту.

Ці заходи будуть дієвими тільки в тому випадку, якщо вони підкріплюватимуться надійною системою заходів макроекономічної політики, ефективною координацією діяльності органів банківського нагляду різних країн і більш глибоким розумінням ризику в приватному секторі.

Список літератури

1. Owen Evans, Alfredo M. Leone, Mahinder Gill, Paul Hilbers, *Macprudential Indicators of Financial System Soundness*, Occasional Paper International Monetary Fund.
2. Paul Hilbers, Inci Otker-Robe, and Ceyla Pazarbaşıoğlu. *Going too Fast? Finance and Development / IMF*, March, 2006. – № 1. – P. 42-45.
3. Paul Hilbers is an Area Chief and Matthew T., *What if...?*, *Finance and Development / IMF*, December. – 2004. – № 4.
4. Sundarajan, V., Charles Enoch, Armida San José, Paul Hilbers, Russell Krueger, Marina Moretti, and Graham Slack, 2002, *Financial Soundness Indicators: Analytical Aspects and Country Practices*, IMF Occasional Paper № 212 (Washington: International Monetary Fund).

Отримано 06.11.2006